

ДЕТЕ У ПОРОДИЦИ И ДРУШТВУ - НЕКАД И САД*

Апстракт: У првом делу раду ауторка је нагласила да од тренутка дететовог доласка на свет оно почиње да развија своју личност у одређеним социјално-културним условима. Историја породице и положаја детета у њој најлакше се може пратити кроз историјске етапе старог века, средњег века и грађанског друштва. У другом делу рада описала је биолошко-психолошки развој детета у одређеном социјалном окружењу. Закључује да тек када је дете почело да се посматра као личност у развоју, са својим биолошким и психолошким особинама које су захтевале да има посебан породични и друштвени третман, заједница је наметнула правила понашања према њему, и то како породици, тако и институцијама које се баве дететом.

Кључне речи: дете, породица, друштво.

Историјски преглед положаја детета у породици и друштву

Положај детета у породици и друштву мењао се од времена постанка људске заједнице до данас, зависно од испољеног културног става околине према деци и младима. Физичке и психичке особине детета, формиране у условима његове телесне инфериорности и егзистенцијалне зависности од одраслих особа, утицале су да његов положај у друштвеној заједници буде потчињен, што се по неким особинама није променило ни до данашњих дана. Зависност деце огледа се у томе што одрасли једнострано доносе одлуке о томе колико су спремни да прилагоде своје потребе потребама и захтевима детета у сваком од периода његовог формирања и сазревања.

Према антрополошком схватању, животна историја сваког појединца представља почетак прилагођавања обрасцима и мерилима који се преносе с једне генерације на другу. Од тренутка када дете дође на свет, обичаји друштва у којем је оно рођено, одређују оквир његовог будућег животног искуства и понашања.¹ Према Бенедикт, ниједна особина племенске друштвене организације којој дете припада, језика којим говори, нити пак локалне религије у чијем је духу одгајано није била утиснута у оплодне ћелије његових родитеља.²

---

* Рад је реализован у оквиру пројекта „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, бр. 179046, који финансира Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ R. Benedikt, Obrasci kulture, Beograd 1976, 31.

² Исто, 41.

Од момента када се роди, дете почиње да развија своју личност у одређеним социјално-културним условима. Пошто је људској врсти потребно да пређе дуг пут од психофизичке, емоционалне и социјалне зрелости, рођењем детета настају обавезе и одговорност за родитеље и друштвену заједницу да се старају о новом члану. Досадашња историја указује на значајну биолошки и социјално засновану везу између родитеља и деце, којом се образује породица као специфична друштвено-културна творевина, која је заједница личности, као посебних индивидуа и као чланова породичне заједнице и део одређеног друштвено-културног система.³ Породица је универзално распрострањена у свим цивилизованим људским друштвима, а судбина жене и детета увек је била везана за судбину породице. Историја породице и положаја детета у њој најлакше се може пратити кроз историјске етапе старог века, средњег века и грађанског друштва.⁴

Од најдавнијих времена постанка људске цивилизације до данас, потомци нису имали могућност да бирају особине социјално-културне средине у којој ће се родити и одрастати. Тек по рођењу, њихове личности се формирају кроз сложене процесе култивације, социјализације и индивидуализације, у условима културног наслеђа њихових родитеља.⁵

У првобитној заједници, тек на почетку средњег ступња дивљаштва, са појавом сточарства и земљорадње, настала је прва људска заједница – род или генс. Међусобни односи чланова заједнице заснивали су се на принципу солидарности међу члановима рода, што им је омогућило да опстану и продуже своју врсту. Овај период се одликовао релативном равноправношћу мушкараца и жена. Постојала су два начина рачунања сродства: по мајчином и по очевом стаблу. Први систем је био временски старији од другог. У њему се муж, односно отац детета није сматрао припадником родовске, односно породичне групе којој су припадали мајка и деца. Власт над женом и децом вршио је најближи крвни сродник жене, мајчин брат, ујак деце. На вишем ступњу варварства, са настанком приватне својине и класног раслојавања друштва, настао је патријархални модел породичног живота, који доминира у свим раслојеним друштвима. Његова основна својства остала су иста: приватна својина, очинска и мужевљева власт и потчињеност жене и деце ауторитету мужа и оца.

У старом веку, током периода робовласништва, дошло је до распада родовско-племенског друштва и нестајања родовске једнакости и хомогености.⁶ У старом Египту међу фараонима је био чест обичај да се жене сопственим ћеркама. Религија је обавезивала вернике да се старају о заштити сиромашних и нејаких,

³ М. Јанјић-Комар, „Pravo deteta na život i zdravlje“ (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 1981)

⁴ М. Младеновић, Увод у социологију породице, Београд 1973, 93.

⁵ Тако, на пример, код древних Тагија, који су на Средњем истоку престали да постоје око 1300. године било је уобичајено, по правилима њихове секте, да у месецу ходочашћа излазе на путеве и сурово убијају путнике, увек се побринувши да буду удаљени од куће по неколико стотина километара, чиме нису изазивали никакву сумњу. Мушка деца Тагија била су аутоматски иницирана и укључивана у секту. Њихов Таги-тутор је инсистирао на потпуној послушности и био нека врста верског учитеља. Када би дечаци напунили девет или десет година било им је дозвољено да играју улоге водича, а да нешто касније буду присутни приликом убијања. Са пуних осамнаест година постајали су део крвавог ритуала и могли су јести ритуално јело гур. Видети: К. Vilson, Psihologija ubistva, Niš 1990, 20-24.

⁶ D. Lakićević, Увод у социјалну политику, Београд 1980, 80-83.

нарочито старих особа, деце и сирочади без мајки. Најстарији период јеврејске историје био је обележен матрилинеарним сродством. Деца су сматрана божјим даром, а њихова бројност божјим благословом.⁷ Та потреба за децом била је условљена економским и религиозним разлозима, а добијање потомства је била обавеза коју је сваки човек морао да изврши према држави. Мушки потомци одржавали су култ огњишта, а са практичне стране, деца оба пола била су помоћ и одмена у раду. У античкој Грчкој постојала је апсолутна власт шефа породице. Рађање деце је био основни циљ брака. Мајка је била обавезна да се стара о деци, и то о дечаку док не добије учитеља, а о девојчици док се не уда. Девојчице су расле са дечацима све до полне зрелости и учествовале у свим телесним вежбама.⁸ У робовласничком Риму највишу власт имао је отац – *pater familias* који је своје право *ius vitae ac necis* примењивао над свим члановима своје породице. Нежељена или наказна деца представљала су економски терет и угрожавала економску егзистенцију целе заједнице. Са развојем друштва *patriapotestas* се све више ограничавала. Трајан је обавезао оца да у случају малтретирања еманципује свог сина. Хадријан је за убиство сина од стране оца кажњавао оца протеривањем или изрицањем смртне казне. Антонијус Каракла забранио је продају деце, осим због посебног сиромаштва, док су Константин и Јустијан ограничили продају само ако се радило о новорођенчету. Између родитеља и брачне деце временом су се успоставила узајамна права и дужности, а деца више нису била обавезна на слепу послушност не само према оцу, него према оба родитеља.⁹

У средњем веку на брак и породицу су утицали германски обичаји. Германска породица је патријархалног типа, груписана око оца породице који је над женом и децом имао овлашћење *mund* или *mundium*. Различитост *mundium*-а од римског *patria potestas* је у томе што је отац имао и обавезе према деци, а и деци су се признавала извесна права. Шира породица – сродници, такође су имали овлашћења у заштити деце. Иначе, отац је могао да на самом рођењу одбаци дете уколико сумња у очинство, или ако је дете слабо рођено или с маном. Исто је право припадало и мајци. Ако се отац није старао о детету на начин како захтевају обичаји или дететови сродници могао је да изгуби родитељско право. Уопште, очева власт је престајала његовом смрћу, одласком, злоупотребом родитељског права или прогонством детета.¹⁰

Већ у средњем веку, према деци је постојало неколико повезаних тенденција, које су биле исказане кроз институционално деловање и породичне односе. Детињство је постало посебно признато доба у животу човека, оснивале су се школе и породица је полако почињала да се одваја од старог типа домаћинства ка самосталној институцији која ствара и чува целокупни физички и ментални развој детета. Породица и школа почеле су заједно да формирају дете за свет одраслих прекидајући његово "слободно детињство". Међутим, суров однос према деци се задржао, што се огледало у начину на који је било спровођено њихово школовање (употреба бича, затвора и казне као за затворенике најнижег сталежа). Из опште равнодушности родитеља и заједнице кренуло се ка бизарно исказаним

⁷ М. Младеновић, n. d., 95.

⁸ Исто.

⁹ Stoljar, The Social, Legal and Historical Position of Children, Inter. Enciclopedia of Comp. Law, v. IV, стр. 19., цит. у: М. Јанјић-Комар, n. d., 10.

¹⁰ Исто.

осећањима бриге и љубави.¹¹ Око седме године живота деца су улазила у заједницу одраслих где су у ужој и широј породици делила свакодневне послове и игре са њеним млађим и старијим члановима. Породица је успевала да одржи функцију очувања живота, добара и имена и није задирала дубоко у осећања својих чланова. У 17. веку школе су се основале само за децу из имућнијих слојева, а деца нижег социо-економског статуса радила су са пуним радним временом. Деца сиромашних занатлија су од своје шесте-седме године већ помагала оцу у занату, да би са једанаест, дванаест година напуштала кућу и постајала шегрти. Слање деце на шегртовање и дуга одсуствовања од куће још више су слабила емотивне везе између деце и родитеља. Дечасти су рано почињали да се брину о себи, а девјчице су радиле у кући и помагале мајци са шест-седам година. Старија ћерка је у узрасту између десете и петнаесте године преузимала сву одговорност у кући око домаћинства, кувања, прања, исхране, чувања млађих укућана и бригу око стоке.¹²

Велики број деце је умирао, што је било праћено општом равнодушношћу.¹³ Оваква равнодушност је била непосредна и неизбежна последица демографске ситуације из тога доба.¹⁴ Урбанизација и индустријализација на тлу Европе и Америке разбила је традиционални модел заједничког живота. Ако би се породици нешто догодило дете је било препуштено само себи. У литератури се наводи да су у 17. веку крај обала Америке плутали препуни бродови напуштене деце сакупљене на улицама Лондона.

Тек у 19. веку настају другачије снаге важне за модеран развој детета – нови закони и обичаји, професије и институције, који су створили друштвени оквир у коме деца и родитељи прихватају своју узајамну одговорност. Основни догађај почетком модерних времена био је повратак бриге о образовању и васпитању деце. На ову појаву утицали су реформатори – моралисти.¹⁵ Породица више није била само институција приватног права, намењена очувању имена и добара. Брига око детета пробудила је нову осећајност, навике и начин живота који повезују чланове породице.¹⁶ У овом периоду дошло је до правног регулисања пунолетства, делимично је ограничена родитељска власт у имовинским односима родитеља и деце, уведено обавезно основно школовање и законски ограничена безобзирна експлоатација дечијег рада.¹⁷

Тек 20. век се може назвати “златним веком детета”. У овом веку успостављена је права хумана и вишезначна емоционална веза између родитеља и деце. Изграђен је сложен систем односа између породице и државе. Држава се обавезује да обезбеди минимум социјалне сигурности породици и њеним члановима, а родитељи су обавезни да приликом старања о својој деци поступају у складу са интересом или благостањем детета као руководећим принципом у породичним односима. За другачије поступање држава има право да изрекне

¹¹ F. Arijes, *Vekovi detinjstva*, Beograd 1989, 306.

¹² N. Kapor-Stanulović, *Na putu ka odraslosti: psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih*, Beograd 1988, 20.

¹³ F. Arijes, n. d., 65.

¹⁴ “Сва су ми помрла још као одојчад”, писао је Монтењ. Цит. у: М. Montenj, *Ogledi*, Beograd 1977, 45.

¹⁵ F. Arijes, n. d., 306-307.

¹⁶ Isto, 308-309.

¹⁷ S. White i B. N. White, *Djetinjstvo: otkrivanje svijeta*, Zagreb 1986, 29-32.

санкције кривичноправног и грађанскоправног карактера.

Упоредо са стварним променама у породичним односима и социјално-културном ставу према деци јавила су се нека теоријска схватања која објашњавају улогу и место породице и њених чланова у друштву. Према функционалистичкој теорији темељ друштва је породица и она своју улогу обавља за друштвено добро. Тај циљ њеног функционисања оствариће се само ако сваки члан врши своју функцију. Породица је искључиво задужена за подизање и васпитање детета и за функционалисте је дете субјект породичних односа. Без постојања бриге породице дете не би било способно да се прилагоди захтевима шире друштвено-културне средине. Представници критичке теорије друштва заступају сасвим супротно становиште у погледу социјалног положаја детета. Породица, према њиховом учењу, има пресудну улогу у васпитању детета, али се дететов положај у породици и друштву може окарактерисати као положај “заробљеника” ауторитета.

Социјални антрополози, заједно са психолозима развојне школе, уносе нов моменат у тумачење социјалног положаја детета. По први пут се научно утемељује чињеница да детињство представља пресудно доба у развоју личности. То је подстакло друштво, у смислу законског и институционалног деловања, као и породицу, кроз промену понашања њених одраслих чланова према потомству, да поставе дете на пиједестал своје пажње и интересовања и тиме обезбеде његов неометени развој.¹⁸

Савремена породица задржала је у себи многе одлике патријархалности. Патријархални породични односи сачували су се у обичајном исказивању потчињеног положаја деце и супруге - жене у односу на оца и мужа – мушкарца, при чему се губи емоционална приврженост и топлина између родитеља и између родитеља и деце, а додају одлике убрзаног животног ритма у коме нема времена за чешће изливе осећања и посвећивање једних другима. Међусобна повезаност чланова породице, спровођење процеса социјализације и заинте-ресованост за децу понекад има одлике “бизарно исказаних осећања” – почев од претераног спутавања и потребе да се деци “обезбеди све” по сваку цену, до потпуног занемаривања дечије потребе за љубављу и исказивања равнодушности у контактима или отворених и прикривених форми злостављања деце.

У пракси стручњака различитих професија забележени су многи случајеви родитеља који нису остварили контакт са својом децом на различитим нивоима њиховог развоја. Између друге и треће године живота дете ће показати тежњу да оствари своју независност, што неће наићи на разумевање код депресивне или озлојеђене мајке која има потребу да продужи симбиотички однос беспомоћности између себе и новорођенчета. Тек проходило дете жели да истражује своју околину, али не прибегава вербалној комуникацији,¹⁹ док предшколско, причљиво дете износи низ коментара и питања, често у затвореној форми, тражећи објашњења или одговор на њих. Ако је став родитеља пун предубеђења, родитељи ће често брутално и са страхом прићи разрешењу дететових дилема. Уверење да су деца “невина”, да морају увек да се понашају “пристојно” и према очекивањима одраслих може да проузрокује драстично кажњавање деце када се родитељи осете

¹⁸ S. Jakšić, *Dečje pitanje u socijalizmu*, Beograd 1986, 17-18.

¹⁹ M. S. Mahler, *The Psychological Birth of the Human Infant Symbiosis and Individualization*, New York, Basic Books, 1975., cit. u: *The Abused Child, A Multidisciplinary Approach to Developmental Issues and Treatment* (ed. by Harold P. Martin), Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, 1976, 21.

прикраћеним у својим очекивањима.²⁰ Некада на вербалном плану родитељи изражавају једне потребе и очекивања усмерена према детету, а својим целокупним емоционалним односом и ставом испољавају супротно. Тако настаје несклад између ова два нивоа функционисања чиме се појачавају изгледи за неспоразуме унутар личне и међу-персоналне комуникације код деце и родитеља.²¹

Социјално-културним ставом родитеља обухваћена су разна очекивања усмерена према још нерођеном детету, у смислу изгледа или пола детета, када ће само случајност моћи да утиче да се та очекивања остваре.²² Неки аутори сматрају да је код старије деце лакше идентификовати нереалистична очекивања, као, на пример, када родитељ двогодишњег детета од њега очекује да има координацију, социјално опхођење и вербалну комуникацију четворогодишњака или петогодишњака. Родитељи, у процесу одгајања свога потомства очекују да виде слику дечије наивности, а у дететовим поступцима нешто бесмислено, смешно, неочекивано и неразборито. Та нереална слика, са дозом подсмешљивог у себи носи опасност да дете својим понашањем, иначе адекватним за одређени период развоја, проузрокује губитак наклоности особа од којих егзистенцијално зависи.²³

Сексуално понашање детета пре пубертета изазива низ потешкоћа у односима између детета и околине. Родитељи обично одбијају да виде дечији сексуалитет и у већини случајева дете зна како да прикрије онанију и она пролази непримећена, а понекад постаје егзибиционистичка потреба. Некада родитељи, у таквим тренуцима, драстично кажњавају своје дете сматрајући то изазовом кога треба сузбити у процесу одгајања. Сем батина, родитељи употребљавају застрашивања, због којих је онанија великим делом и наступила, као, на пример, да ће им одсећи полни орган, да ће он сам отпасти, да ће дете постати глупо. Неки ће родитељи ово понашање окарактерисати као пролазну појаву, док ће други, убеђени да дечији сексуалитет не постоји, сматрати понашање свога детета као тежак патолошки поремећај.²⁴

Понашање дечака и девојчица у сваком људском друштву је различито, али се исто тако од њих очекује различито понашање, у складу са биолошким особинама њихове различите полне припадности. Најпознатија хипотеза о пореклу полних разлика је та да је жена, у ствари, ушкопљени мушкарац.²⁵ Код дечака се подстиче енергија и такмичарски дух, а код девојчица послушност и брига за друге. Понашање које не одговара полним улогама обично повлачи за собом санкције. С друге стране, услед урођених полних разлика, које се испољавају још у раном детињству, дечаци и девојчице подстичу своје родитеље да се различито понашају према њима. Родитељи своје понашање заснивају на томе какво уобичајено треба да буде дете тога пола. То значи да су склони да свако понашање детета које сматрају “природним” за дати пол прихвате као неизбежно, као и да примећују оно понашање које им изгледа необично за његов пол (плашљивост код дечака и

²⁰ V. Matić, Psihopatologija detinjstva i mladosti, Beograd 1980, 86.

²¹ K. Kondić, “Povezanost dečjih neurotičnih smetnji sa strukturom ličnosti odnosno patologijom roditelja” (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1980)

²² S. Gerr, A Family Study of Child Abuse, Amer. J. Psychiatr., 1970., cit. u: The Abused Child, op. cit., 34.

²³ G. Jervis, Kritički priručnik psihijatrije, Zagreb 1977, 97.

²⁴ V. Matić, n. d., 82.

²⁵ Исто, 73.

агресивност код девојчица).²⁶

Посебне потешкоће у односима родитељ – дете настају у периоду пубертета. Због свог специфичног социјалног положаја који је одређен културолошки и законски, адолесценти су изложени много већем ризику да учине парицид у односу на пунолетна лица. Према истраживању Кетлин Хајд (1995), имајући у виду америчко законодавство, адолесцентима до стицања пунолетства није дозвољено да самовољно напусте родитељски дом, иако могу бити изложени свакодневном малтретирању од стране родитеља. Они немају сопствене изворе прихода, процес образовања нису окончали и обично још нису оспособљени за обављање неког занимања. Когнитивни развој адолесцената, њихов начин расуђивања и карактерне особине онемогућавају их да уоче постојање неких других начина поступања, онако како би то учиниле одрасле особе. Зато се сматра да је убиство родитеља од стране одрасле особе “необичан догађај”. Одрасла особа, која сматра да је даљи контакт са родитељима из неког разлога неприхватљив, највероватније ће донети одлуку да напусти породицу. У истраживањима парицида наводи се хипотеза да ментално обољење или друга озбиљнија психопатологија чешће постоји код одраслих учинилаца парицида него код деце учинилаца парицида. Према Хајд (Heide, 1995) резултати истраживања многих емпиријских студија и клиничких извештаја су потврдили ову хипотезу.²⁷

Сукоб са родитељима око ослобађања од зависности има значајне социјалне последице. Теже последице настају код оне деце којој родитељи од раније нису дозвољавали да порасту. У пубертетским сукобима нека деца или препуштају одлучивање другима, родитељима на пример, док друга прихватају само она решења која су супротна савету, без обзира што је таква солуција мање повољна по њих. Брзе промене од детињастог до зрелог понашања често су загонетне и застрашујуће за дете у пубертету али и за родитеље. Уз одржавање сталног реалистичног и потпорног става одраслих, потешкоће у односима родитељ – дете могу бити ублажене посебно ако одрасли прихвате да интензивна емоционална превирања у овом периоду настају мимо воље детета.²⁸

Биолошко-психолошки развој детета и његов социјални положај

Детињство и младост, као периоди развоја у животу сваког људског бића, представљају наставак процеса биолошке репродукције из троугла жена-мушкарац-дете, при чему је тренутак зачећа најважнији у животу сваке јединке. Тада се ствара нова индивидуа и одређује њена целокупна наследна компонента и пол.²⁹ Од тренутка када се роди дете почиње да развија своју личност у одређеним социјално-културним условима. Уз биолошки материјал и потенцијал, наслеђен од предака, дететова личност се формира у породици, која је део шире културне средине у којој дете живи. Деца не могу да бирају историјски, друштвени и породични миље у којем ће се родити и одрастати. Зато постоји схватање да су од

²⁶ E. E. Maccoby, C. N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, Stanford, 1974., cit. u: I. S. Kon, *Дете и кultura*, Beograd 1991, 249-251.

²⁷ K. Heide, *Why kids kill parents: Child Abuse and Adolescent Homicide*, London 1995, 5.

²⁸ H. Silver i dr, *Priručnik iz pedijatrije*, Beograd 1986, 246.

²⁹ B. Herlok, *Razvoj deteta*, Beograd 1956, 36.

самог рођења деца суочена са “универзалним синдромом ризика доласка на свет”.³⁰ Отуда се као заједничка особина свих новорођених људских бића истиче њихова потпуна незаштићеност и беспомоћност³¹ у односу на друге младунце сисара. Ни пред једним другим потомством природа и његова околина не стављају толике задатке које једино дете примарно треба да испуни да би опстало и одговорило захтевима своје средине и врсте.

Раст и развој људске јединке представљају сталне и динамичне процесе који се одвијају од зачећа до зрелости, односно кроз читав период трајања живота индивидуе.³² Развој се одвија према одређеном моделу, јер је пренатални развој фетуса и постнатални развој човека утврђен људском генетском основом, која утиче на редослед јављања нових карактеристика.³³ Научна испитивања деце су показала да се у различитим добима старости испољавају извесне опште форме развоја, по којима се једно доба разликује од онога које му претходи и онога које наступа после њега. На развојне фазе људских бића утичу три међусобно повезана фактора: наслеђе, средина и активности појединца. Ови чиниоци утичу на формирање битних и непоновљивих карактеристика сваког појединца и његове личности, т.ј. идентитет људског бића.³⁴

Целокупан ток развоја детета, као законит и континуирани процес, одвија се кроз јединство између телесног и душевног сазревања у одређеним социјалним условима. Биолошке, психолошке и социјалне компоненте, чије се испољавање примећује у различитим периодима развоја детета и по којима се дете разликује од одраслих, садрже у себи низ услова који утичу на појаву неприлагођеног или агресивног понашања које некада постаје делинквентно.

Дете, чије је телесно здравље слабо, обично бива осујећено у свом менталном и физичком развоју. Болест у детињству утиче на ставове и понашање детета. Озбиљна и дуготрајна болест може да утиче на став детета према себи, што се даље одражава на квалитет његовог понашања у свим областима живота. Здравствено стање детета током детињства повезано је са социо-економским статусом породице,³⁵ а његов биолошко-психолошки развој зависи од квалитета односа између родитеља и детета.³⁶ Однос родитеља и детета у овом узрасту може да буде од велике важности за конфликтне ситуације у које ће дете улазити у

³⁰ L. Todorović, *Deca i društvo: socijalno-politička studija*, Beograd 1989, 15.

³¹ Беспомоћност детета се сматра као искључиво биолошка чињеница. Хорнај сматра да после прве две до три године живота долази до преласка биолошке зависности на зависност која укључује ментални, интелектуални и духовни живот детета. Што се дете осећа беспомоћније, а мање храбро и независно, оно се ређе усуђује да осећа или покаже став супротстављања, а доминантна црта у његовом понашању биће страх и беспомоћност. K. Hornaj, *Neurotična ličnost našeg doba*, Titograd 1970, 62-63.

³² H. Silver, n. d., 35.

³³ А. Смит, *Људско тело*, Нови Сад 1973, 277.

³⁴ E. Herlok, n. d, 47.

³⁵ Исто, 136.

³⁶ Резултати појединих истраживања су показали да деца која су препуштена на старање сродницима показују слабе резултате у учењу, њихова пажња је умањена, а концентрација ослабљена. Dubowitz и Sawyer су испитали 374 школска детета о којима су се старали њихови рођаци. Већина деце је испољила наглашено агресивно понашање, желећи тиме да привуче пажњу на себе. Са својим наставницима и друговима успостављали су релативно боље односе него са својим стараоцима – рођацима. Dubowitz, H., Sawyer, R J., *School behavior of children in kinship care, Child Abuse Neglect*, Nov. 1994., 18 (11), 899-911.

каснијем узрасту. Емоционална напетост, изазвана неповољним условима у породици оставиће траг на личност детета. Нездрави ставови, формирани у току првих година живота, ретко када могу потпуно да се уклоне, а њихов се утицај може запазити у одраслом добу.³⁷

Предшколско дете све више постаје свесно себе и других, нарочито у свом осећајном и социјалном развоју и учењу. Оно такође испољава гнев и љутњу због играчака, облачења или наглог прекида, по њега, занимљивих активности.³⁸ Уколико је дететов емоционални развој ометан или спречаван кроз дужи период времена, па дете због тога трпи унутрашњу нелагодност, могу се јавити извесне форме проблематичног понашања. Ако се такво понашање задржи дуго, то је поуздан знак да се дете тиме ослобађа својих унутрашњих напетости и тегоба.³⁹ Исто тако, дуготрајне и јаке трауме које могу доживети деца у својим породицама још од најранијег детињства, утичу на појаву неспособности да се испоље различите емоције. Наиме, када се испољи ова неспособност, код таквих особа у каснијим годинама живота настају понашања која се описују као “покушаји самостишавања”. Неки од тих покушаја односе се на оданост једнима и одбацивање односа са другим особама, када се поново реактивирају старе трауме, па долази до самосакаћења, поремећаја исхране и злостављања других. Болна искуства из детињства, повезана са интерперсоналним односима према одређеним особама, утичу да бес и емоционалне потребе одраслих особа изазивају у њима жељу за одвојеношћу од других људи, током које некада наступа самодеструктивно понашање.⁴⁰

Пред крај предшколског доба, дете поседује сопствено знање о себи и ствара оцену о самом себи и својим творевинама. У овом периоду интензивније се формира карактер детета и испољава његова воља, приликом реаговања на утицаје из спољног света. Поједине врсте сазнања постају објективније, памћење постаје организовано, трајно и тачно. Дететова машта се развија у цртању, доживљавању прича, бајки и игри.

Пред крај предшколског доба, око шесте године, дете постаје: раздражљиво, јогунасто, свадљиво, експлозивно, незадовољно и неодлучно. У њему се јављају супротности између топле нежности и хладног односа. У то време, дете често пати од сметњи у сну, ноћног мокрења и сметњи у говору. Може да испољи грубе хистеричне реакције, агресивно и брутално понашање. После шесте године, дете се поново стишава.⁴¹ Од тада, па све до пубертета, дете престаје да опонаша родитеље, а његови узорци постају вршњаци из улице или из школе. Наступа период нових односа у којима је најзначајније уклапање у непознату средину и прихватање детета у друштво вршњака. Дечаци и девојчице изабраће децу сличних особина и лако наћи заједнички интерес са њима.⁴²

У личности школског детета диференцира се његова индивидуалност, па самим тим и индивидуалне разлике у личностима поједине деце постају

³⁷ E. Herlok, n. d., 25.

³⁸ L. Žlebник, Psihologija deteta i mladih. Deo 2, Detinjstvo, Beograd 1972, 233.

³⁹ Исто, 237.

⁴⁰ van-der, Kolk, B. A., et al., Trauma and the development of borderline personality disorder, Psychiatr. Clin. North. Am., Dec. 1994., 17 (4), 715-730.

⁴¹ L. Žlebник, n. d., 262-263.

⁴² Č. Hajduković, Prestupničko ponašanje mladih, Beograd 1975, 59.

манифестне. Дете, током школског доба, стиче самопоуздање и социјалну свест, а његова егоцентричност све више опада. Оно има потребу да га околина уважи и похвали. Током школовања, дете постепено развија способност да живи у складу са својим осећањима, да преузима одговорност за себе и да посматра себе као нешто што вреди, али не као савршенство.⁴³

Формирање личности одвија се првенствено у породици као “примарној људској ситуацији у којој се индивидуа сусреће са условима друштвено-културног живота, који јој одређује оквир у којем се може развијати као личност”.⁴⁴ Срећа и добробит деце зависиће од степена љубави и одобравања које им указују одрасли.

Родитељи, као особе најближе деци, често у свом поступању према њима греше, опхрвани сопственим страховима при помисли на нека понашања, која сами доживљавају као “кривична дела”. Зато се агресивност код деце може испитивати у контексту породичног окружења агресивне деце. Хапасоло и Трембли (Haapasalo, Tremblay, 1994) су испитивали групу физички агресивних дечака у узрастном периоду од 6-12 година. Дечаци из породица ниског социоекономског статуса који су показивали физичку агресивност, били су груписани од стране наставника у неколико група. Ова студија је указала да је развојни пут физички агресивног понашања дечака био повезан са породичним сиромаштвом и лошим родитељством, што све заједно предсказује да ће се дечаци у будућности понашати делинквентно.⁴⁵

Одрасли су понекад несвесно убеђени да су одговорни за смрт оца или мајке. Зато деци усађују нове страхове, полазећи од претпоставке да они који се не плаше ничега не могу бити добри. Смрт за децу често не значи ништа друго до одстрањивање особе које се дете боји, па деца у својим играма имитирају одузимање живота и у својој машти убијају оне који се супротстављају њиховим жељама. Међутим, стална деструктивност проблематичног детета има другачији смисао од деструктивних радњи нормалног детета.⁴⁶ Агресивност је некада усмерена према себи, а некада према особама из непосредне околине. Вивона и сарадници (Vivona, et al., 1995) су испитивали агресивно понашање код 89 деце и адолесцената који су једно време били пацијенти психијатријске установе. У поређењу са групом неагресивних пацијената, агресивни пацијенти су чешће у прошлости показивали антисоцијално понашање, били жртве злостављања или занемаривања, живели у храњеничким породицама и променили по неколико различитих старалаца. Деца која су боравила код више различитих старалаца чешће су се самоповређивала током хоспитализације. Ови аутори сматрају да је даљим истраживањима неопходно утврдити разлике између пацијената који се самоповређују и оних који су агресивни према другим особама и објаснити односе између прекинутог, нестабилног или неодговарајућег старања и агресивности, посебно у случајевима самоповређивања.⁴⁷

⁴³ L. Žlebniĳ, n. d., 357-360.

⁴⁴ Z. Golubović, *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb 1981, 239.

⁴⁵ Haapasalo, J., Tremblay, R. E., Physically aggressive boys from ages 6 to 12: family background, parenting behavior, and prediction of delinquency, *J. Consult. Clin. Psychol.*, Oct. 1994., 62 (5), 1044-1052.

⁴⁶ A. Nil, *Slobodna deca Samerhila*, Beograd 1980, 111.

⁴⁷ Vivona, J. M., et al., Self-and other-directed aggression in child and adolescent psychiatric inpatients, *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, Apr. 1995., 34 (4): 434-444.

Порекло будућег моралног развитка треба тражити у првом друштвеном осећању детета, на самом почетку обликовања његове личности. Срамота, страх од грешке, страх од неуспеха, брига савести представљају различита осећања која се испољавају током дететовог развоја. Ова осећања утичу на процес друштвене интеграције детета и на његово осамостаљивање.⁴⁸

„Дечији потчињени статус чији основ произилази из неспособности детета да се само брани, има корен у истом добронамерном деспотизму на основу кога су краљеви, мужеви и господари захтевали своје морално право“.⁴⁹ Тек када је дете почело да се посматра као личност у развоју, са својим биолошким и психолошким особинама које су захтевале да има посебан породични и друштвени третман, заједница је наметнула правила понашања према њему, и то како породици, тако и институцијама које се баве дететом. Као тековина модерне цивилизације прихваћено је схватање да се свако одступање од тих правила понашања може сматрати чином виктимизације детета, што треба да повлачи за собом одговарајуће реакције државе.

---

⁴⁸ М. Zlotovic, *Strahovi kod dece*, Beograd 1982, 84.

⁴⁹ Wald, *Making Sense Out of the Rights of Youth*, Human Rights, 1974, p. 13-15., цит. у: М. Јанјић-Комар, n. d., 4.

Литература

- Arijes, Filip. Vekovi detinjstva. Beograd 1989.
- Benedikt, Rut.
- De Montenj, Mišel. Ogledi. Beograd 1977.
- Dubowitz, H., Sawyer, R. J., School behavior of children in kinship care, Child Abuse Neglect, Nov. 1994., 18 (11), 899-911.
- Golubović, Zagorka. Porodica kao ljudska zajednica : alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja. Zagreb 1981.
- Haapasalo, J., Tremblay, R. E., Physically aggressive boys from ages 6 to 12: family background, parenting behavior, and prediction of delinquency, J. Consult. Clin. Psychol., Oct. 1994., 62 (5), 1044-1052.
- Hajduković, Čedomir. Prestupničko ponašanje mladih. Beograd 1975.
- Heide, Kathleen. Why kids kill parents: Child Abuse and Adolescent Homicide. London 1995.
- Herlok, Elizabeta. Razvoj deteta. Beograd 1956.
- Hornaj, Karen. Neurotična ličnost našeg doba. Titograd 1970.
- Jakšić, Slobodan. Dečje pitanje u socijalizmu. Beograd 1986.
- Janjić-Komar, Marina. „Pravo deteta na život i zdravlje“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 1981.
- Jervis, Giovanni. Kritički priručnik psihijatrije. Zagreb 1977.
- Kapor-Stanulović, Nila. Na putu ka odraslosti: psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih. Beograd 1988.
- Kon, Igor Semjonovič. Dete i kultura. Beograd 1991.
- Kondić, Ksenija. “Povezanost dečjih neurotičnih smetnji sa strukturom ličnosti odnosno patologijom roditelja”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1980.
- Lakićević, Dušan. Uvod u socijalnu politiku. Beograd 1980.
- Matić, Vojin. Psihopatologija detinjstva i mladosti. Beograd 1980.
- Mladenović, Marko. Uvod u sociologiju porodice. Beograd 1973.
- Nil, Aleksandar. Slobodna deca Samerhila. Beograd 1980.
- Silver, Henri, Henri Kemp i Henri Brin. Priručnik iz pedijatrije. Beograd 1986.
- The Abused Child, A Multidisciplinary Approach to Developmental Issues and Treatment (ed. by Harold P. Martin), Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, 1976.
- Todorović, Luka. Deca i društvo: socijalno-politička studija. Beograd 1989.
- van-der, Kolk, B. A., et al., Trauma and the development of borderline personality disorder, Psychiatr. Clin. North. Am., Dec. 1994., 17 (4), 715-730.
- Vilson, Kolin. Psihologija ubistva. Niš 1990.
- Vivona, J. M., et al., Self-and other-directed aggression in child and adolescent psychiatric inpatients, J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry, Apr. 1995., 34 (4): 434-444.
- Wald, Making Sense Out of the Rights of Youth, Human Rights, 1974.
- White Sheldon, i Barbara Notkin White, Djetinjstvo: otkrivanje svijeta, Zagreb 1986.
- Žlebnik, Leon. Psihologija deteta i mladih. Deo 2, Detinjstvo. Beograd 1972.
- Zlotovic, Mišel. Strahovi kod dece. Beograd 1982.
- СМИТ, АНТОНИ. Људско тело. Нови Сад 1973.